

ANALIZA

BCBP | office@bezbednost.org | Gundulićev venac 48 | 11000 Beograd

Marko Savković

O autoru:

Marko Savković je istraživač Beogradskog centra za bezbednosnu politiku od januara 2006. godine. Diplomirao je međunarodne odnose i magistrirao evropske studije na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu. Posebno je zainteresovan za istraživanja transparentnosti i odgovornosti u sektoru bezbednosti, analizu učinka spoljne i bezbednosne politike Evropske unije, kao i studije učešća u mirovnim misijama.

Kontakt:

marko.savkovic@bezbednost.org

Teme:

- Šta može biti „složeni borbeni sistem“?
- Koje su karakteristike i namene vozila u koja spada BTR-90?
- Kakvo je to vozilo BTR-90?
- Da li smo odustali od „Lazara“?
- Šta stoji na putu nove fabrike složenih borbenih sistema?

ŠTA NAM (DO)NOSE RUSI? SRBIJA, RUSIJA I „FABRIKA SLOŽENIH BORBENIH SISTEMA“

Septembar 2012.

Najavljena izgradnja fabrike „složenih borbenih sistema“ prvi je ishod aktuelnog približavanja Srbije Rusiji.¹ Novi ministar odbrane je, nakon razgovora u Moskvi sa potpredsednikom Vlade Ruske Federacije zaduženim za odbrambenu industriju Dmitrijem Rogozinom, 23. avgusta 2012. izjavio kako je „[...] cilj da do kraja godine otvorimo fabriku složenih borbenih sistema“, za šta je „Srbija obezbedila sredstva i ima znanja, samo joj je potrebna pomoć u plasmanu“.² Vučić je rekao i to da misli kako će posao sa Rusijom „doneti ozbiljan rezultat srpskoj privredi i namenskoj industriji i za svih deset³ naših direktnih i indirektnih vojnih proizvođača. Tu *mnogo više dobija srpska strana* (kurziv aut.) i zadovoljan sam što se ruska strana složila da nam na takav način pomogne“.⁴

Reakcija medija u Srbiji, ali i regionu bila je trenutna. Novinari su postavili više pitanja. Zanimalo ih je, pre svega, šta će se proizvoditi, kada i gde; a zatim, koje su moguće posledice produbljivanja saradnje sa Rusijom po našu spoljnu politiku. Odgovori su zatraženi od komentatora spoljnopolitičkih i vojnih prilika, ali i predstavnika države. Primećujemo kako je ministar odbrane odmah u svom prvom obraćanju ustvrdio kako ne očekuje pritiske zapadnih zemalja zbog vojne saradnje sa Rusijom, zato što i „evropskim partnerima odgovara razvoj srpske privrede“.⁵

Na pitanje „šta će se i gde proizvoditi“ komentatori su javnosti ponudili najrazličitije odgovore koje, što zbog njihove neutemeljenosti a što zbog opširnosti, ovde nećemo navoditi. Bolje informisani bili su, čini se, Aleksandar Radić i Miroslav Lazanski, koji su istog dana, 25. avgusta 2012. novinarima „Novosti“⁶ odnosno čitaocima „Politike“⁷ predočili kako se najverovatnije radi

o oklopnim vozilima, a da je misteriozna fabrika zapravo industrija mašina i komponenata (IMK) „14. oktobar“ u Kruševcu. Pritom napominjemo kako smeštanje proizvodnje u Kruševac, ako do njega dođe, neće predstavljati iznenađenje. Naime, nakon raspada Jugoslavije, u više navrata bila je najavljivana obnova proizvodnje tenka M-84. Fabrika-finalista proizvodnje trebao je biti upravo „14. oktobar“, budući da su u njoj proizvedeni poslednji primerci tenka za izvlačenje M-84AI, jedne od brojnih varijanti M-84.⁸

Deo dileme razrešen je novim obraćanjem ministra odbrane, 29. avgusta 2012. Raspravljajući o prioritetima modernizacije srpskog vazduhoplovstva i protivvazdušne odbrane (ViPVO), Vučić je rekao i to kako bi „do kraja godine u *centralnoj Srbiji* trebalo da bude otvorena fabrika za *sklapanje* (kurziv aut.) složenih borbenih sistema“.⁹ Dakle sklapanje, a ne proizvodnju.

U tekstu objavljenom 30. avgusta, novinar „Blica“ je predočio kako je „nezvanično saznao“ da će se u Kruševcu proizvoditi „unapređeni osmotočkaš BTR-90“, koji „bi mogao da bude korišćen za opremanje vojske, ali i za izvoz u zemlje u kojima bi mogao da ima bolji plasman ako bi bio predstavljen kao srpski, a ne ruski proizvod“¹⁰. Kao i Radić i Lazanski, i izvor „Blica“ veruje da je logična lokacija buduće proizvodnje fabrika u Kruševcu. Direktor ove fabrike Miša Rajić je u razgovoru za „Blic“ rekao kako ga „niko zvanično nije kontaktirao“, te da „14. oktobar“ „ima mogućnosti [...] ako bi to negde trebalo da se radi, onda bi trebalo da se radi kod nas“¹¹. Rajić je tajnovito objasnio kako jeste „načuo“ nešto o ovom projektu, te da ima nezvanične informacije koje ne može da iznosi u javnost.¹²

Suštinske dileme sa kojima se suočavaju kako Vojska Srbije, tako i namenska industrija pokušavaju se razrešiti analizom dinamike spoljnopolitičkih odnosa sa Rusijom. Dogovori (koji još uvek nisu postignuti) se uzimaju kao konačni i neopozivi, a ruska podrška Srbiji neupitna i dobrodošla. Zato je naš pristup u radu drugačiji. Pokušaćemo da odgovorimo na sledeća pitanja: šta su u stvari „složeni borbeni sistemi“; zatim, kakvo je to vozilo BTR-90; da li najnoviji razvoj događaja znači da se odustalo od projekta razvoja domaćeg oklopnjaka „Lazar“; i najzad, šta stoji na putu rusko-srpske fabrike. U nedostatku zvaničnih izvora informacija, u radu smo se delom oslonili i na specijalizovane Internet sajtove i onlajn forume, na kojima se debata o namenskoj industriji Srbije i perspektivama njenog razvoja vodi godinama unazad.

Šta može biti „složeni borbeni sistem“?

Svaki integrisani sistem koji objedinjuje više vrsta naoružanja sa ciljem uništenja neprijatelja može biti „složen“. Sama „složenost“ njegove konstrukcije može jako varirati i kretati se od, recimo, masovne proizvodnje sredstava protivvazdušne odbrane (PVO) koje je moguće montirati na sredstva transporta, do sistema ranog upozoravanja (i odgovora) na različite opasnosti. Važna je odrednica „borbeni“, dakle, namena je upotreba u borbi. Složenim jedan sistem čini i to da njegova upotreba podrazumeva delovanje više sistema, istovremeno ili u sekvencama. Tako na primeru savremenog protivoklopnog oruđa, jedan sistem detektuje cilj, drugi ispaljuje projektil, treći isti taj projektil navodi. Složene sisteme od manje složenih razdvaja i to što njima upravlja više rukovalaca i kao takvi nisu oružje koje se izdaje na raspolaganje pojedincu, već određenoj formaciji. Laki protivoklopni sistem „Bumbar“, u razvoju od 1994. godine, primer je takvog borbenog sistema koji bi cenom i karakteristikama mogao da predstavlja kvalitetan izvozni proizvod: to jest, kada bi najzad ušao u masovnu proizvodnju.¹³

Možda je pravi razlog insistiranja na odrednici „složen“ u tome što u ovom trenutku, sa izuzetkom školskog aviona „Utva Lasta“ i samohodne haubice „Nora“ kalibra 155 mm, Srbija uglavnom prodaje

osnovne proizvode namenske industrije. U pitanju su municija i rakete različitih kalibara, balistička zaštitna oprema, baruti i eksplozivi. Ovo naoružanje i vojna oprema (NVO) izvezeno je tokom 2010. u SAD (494 miliona dolara), Irak (116,33), Bugarsku (29,62), Keniju (23,84), Belgiju (13,26), Italiju (13), Egipat (11,44), Izrael (6,41), Nemačku (5,08) i Rumuniju (4,02).¹⁴ Međutim, izvozni uspeh „Laste“ i „Nore“ dokaz je da je namenska industrija u Srbiji sposobna masovno proizvoditi i složene borbene sisteme.¹⁵ Zato bi i eventualno osvajanje i pokretanje proizvodnje „oklopnjaka“ u Srbiji predstavljalo značajan uspeh, bez obzira na to u kojoj meri će proizvod biti srpski, a u kojoj ruski.

Koje su karakteristike i namene vozila u koja spada BTR-90?

BTR-90 spada u višenamenska oklopna vozila (eng. *Multi-Role Armored Vehicle*, skr. MRAV). Ova vozila se mogu koristiti kao oklopni transporter, borbena vozila pešadije, izviđačka vozila, ali „u osnovnoj varijanti [...] se koriste kao oklopni transporter u kojima se prevozi pešadijsko odeljenje od 8 do 12 ljudi koji se u vozilo ukrcavaju kroz zadnja vrata“¹⁶.

MRAV su oklopljena pancirnim čelikom¹⁷, pokreće ih pogon 8x8 (na svih 8 točkova); šasija je nezavisna, odnosno konstrukcija oklopnog tela je samonoseća¹⁸. U njihovoj konstrukciji se često polazi od postojećeg teretnog ili kakvog drugog specijalnog vozila, na kome se potom vrše brojne izmene. Pre svega, konstruktori nastoje da im obezbede svojstva kretanja po svim terenima, sve do amfibijskih. Na njih se ugrađuju različiti montažno-demontažni oklopi, uključujući eksplozivne reaktivne oklope (skr. ERA)¹⁹ čiji je cilj da smanje efikasnost protivoklopnih sredstava. Sistemi naoružanja koji su u praksi isprobani na ovim i sličnim oklopnim vozilima veoma su raznovrsni: od mitraljeza (kalibra 7,62 ili 12,7 mm); preko automatskog bacača granata kalibra 40 mm; do automatskih topova (kalibra 20, 25 ili 30 mm), koji se dalje mogu uparivati sa protivavionskim i protivoklopnim sistemima.

Zbog svega navedenog, razvoj i proizvodnja ovih vozila jesu skupi. Ipak, zato što predstavljaju osnovu za razvoj čitave familije oklopnih vozila koja namenu mogu naći i u civilnoj upotrebi, ulaganje se može isplatiti.

Kakvo je to vozilo BTR-90?

BTR-90 (od rus. *бронетранспортер*, skr. БТР, oklopni transporter; eng. ekvivalent *armored troop* ili *armored personnel carrier*, APC) predstavlja poslednju inkarnaciju vozila čiji razvoj u kontinuitetu teče od kraja 50-ih godina, kada je konstruisan BTR-60. Spolja, BTR se od prethodnika vizuelno razlikuje po nešto višem „kljunu“. Sa ciljem bolje zaštite posade, a za razliku od ukrajinskog BTR-4 (koji je takođe zasnovan na sovjetskom BTR-80) zadržan je periskop umesto balističkih stakala. Spređa, oklop BTR-90 je načinjen da podnese projekte kalibra 14,5 mm (teški mitraljezi, snajperske puške velikog kalibra); naravno, otporna moć se povećava sa montažom pomenutih reaktivnih (i drugih) oklopa. Posadu BTR-90 čini troje ljudi, a u zavisnosti od verzije može povesti sedam vojnika ili 7 tona tereta.²⁰ Lako uočljiva mana ovog vozila jeste primena prevaziđenog rešenja ulaska sa strane. Opet, prednost BTR platforme jeste njena dokazana amfibijska sposobnost. Mogućnosti naoružavanja ovog oklopnog vozila su brojne, kao što se da pretpostaviti. Navešćemo da su nakon 2001. godine, na verziji BTR-90M (modernizovanoj) uočeni protivoklopni sistemi 9M133 Kornet-E dometa 5,5 km; odnosno, top kalibra 100 mm i automatski top kalibra 30 mm.²¹

Da li smo odustali od „Lazara“?

Početakom 2008. godine u javnosti se spekulisalo kako će Ministarstvo odbrane ubrzo raspisati međunarodni tender za kupovinu približno 200 oklopnih transportera „osmotačkaša“ koji bi zamenili „guseničare“ M-80.²² Kada je, godinu dana kasnije, višenamensko oklopno vozilo komplikovanog naziva BVT-SR-8808-MRAP predstavljeno javnosti, činilo se da je na pomolu uvođenje domaćeg „oklopnjaka“ u jedinice Vojske Srbije. Građani su prvi put imali priliku da izbliza vide ovo vozilo na međunarodnom sajmu naoružanja i vojne opreme „Partner 2009“. Isprva dočekan sa entuzijazmom, „Lazar“ je još daleko od serijske proizvodnje. Ako je odluka o sklapanju BTR-90 u Srbiji doneta – za šta, naglašavamo, nema čvrstih dokaza – nameće se pitanje njegove sudbine.

„Lazar“ je proizvod napora domaće industrije da odgovori na rastuće zahteve tržišta za vozilima koja su zaštićena od dejstva mina i zasednih dejstava (eng. *Mine Resistant Ambush Protected Vehicle*, otuda skr. MRAP). Njihova osnovna namena je da se „pešadija angažovana na zadacima svakodnevnih dužnosti patroliranja u zonama očekivanih dejstva pobunjenika/terorista, kao i potrebom transporta do tih zona (bezbedno, prim. aut.) prevozi u uslovima konstantne pretnje od mina i zasednih dejstava“²³. U uslovima konflikata u Iraku i Avganistanu, prevoz u standardnim vozilima bez odgovarajuće balističke zaštite rezultirao je velikim gubicima u ljudstvu. Upravo kako bi se vojnici zaštitili, a zadržala sposobnost njihovog

brzog i efikasnog dejstva, razvijena su ova vozila. Lako se prepoznaju se po „V“ obliku donjeg dela oklopnog tela (eng. *V-hull*).

Mada su pojedine države, Južnoafrička Republika pre svih, oklopna vozila sličnih karakteristika razvijala još od 70-ih godina prošlog veka i na tom planu stekle veliko iskustvo, u domaćim okolnostima geneza potrebe za njima je drugačija. Naime, u upotrebi u Vojsci Srbije se duže od tri decenije nalazi oklopno borbena vozilo familije BOV. Način konstrukcije BOV sledi i „Lazar“: krenulo se od kamionske šasije na koju je montirano oklopno telo. Razlika je u tome što se ovde hteo postići visok nivo protivvinske zaštite, veća prohodnost (otuda opredeljenje za pogon 8x8, dok je pogon BOV 4x4) i već pomenuta praktičnost i upotrebljivost u uslovima izvođenja savremenih (čitaj: protivpobunjeničkih) operacija.

Na „Lazaru“ je primenjeno više rešenja koja se razlikuju od onih na BTR-90. Postoje prozori, koji su izrađeni od balističkog stakla. Ulaz u vozilo je sa zadnje strane, koja se uzima kao zaštićenija.²⁴ U njemu je moguć transport 10, a ne 7 vojnika. Donji deo oklopnog tela „V“ oblika projektovan je tako da u kombinaciji sa velikim rastojanjem od tla i tzv. krutim pogonskim mostovima obezbedi zaštitu od eksplozije protivtenkovskih mina i improvizovanih eksplozivnih naprava ispod točka i poda vozila.²⁵ Široka paleta sredstava zaštite od protivoklopnih dejstava, odnosno, sistema naoružanja se već podrazumeva. Pritom, dobar deo NVO koji se na „Lazaru“ da montirati – mitraljeze, automatske bacače granata, automatske topove i raketne sisteme „maljutka 2“ – proizvodi upravo domaća namenska industrija. Međutim, ispitivani prototipovi „Lazara“ nemaju amfibijsku sposobnost i – što je uostalom i najvažnije – nisu provereni u borbi.

Sklapanje BTR-90 u Srbiji ne mora značiti kraj razvoja domaćeg oklopnjaka. Međutim, zahvati koje je neophodno izvršiti na „Lazaru“ kako bi se približio standardu BTR čine se skupim i zahtevnim. Prema korisnicima specijalizovanih foruma²⁶, radi se o ugradnji kupole (na koju se potom montiraju različita oruđa) i primeni takvih tehničkih rešenja koja omogućavaju amfibijska svojstva i posebno, sistema upravljanja vatrom (skr. SUV). Opet, domaći inženjeri su na poslednjoj verziji pomenutog „guseničara“ M-80 (tzv. „Vidra“ oznake M-98, predstavljena 2004.) demonstrirali kako su sposobni da samostalno razviju i primene savremeno rešenje kupole. Ovo bi dakle bilo domaće oklopno vozilo sa značajnom integracijom inostranih delova, što je na tragu izjave ministra odbrane kako „već imamo prototipove oružja koje mislimo da sklapamo“, te da će se deo repromaterijala i oružja uvoziti i potom sklapati u složene borbene sisteme.²⁷ Uvoz komponenti je neophodan, s obzirom da odgovarajući motor, nezavisno vešanje, transmisiju, šasiju naše fabrike ne proizvode. Ono što nije najjasnije jeste koji je tu interes ruske strane. Druga mogućnost jeste da Srbija sklapa ruski BTR-90 (ili BTR M-82A²⁸, kako pretpostavljaju pojedini korisnici specijalizovanih foruma) kako za potrebe opremanja sopstvene vojske, tako i oružanih snaga trećih zemalja. Problem je u činjenici da nešto slično nude namenske industrije čitavog niza zemalja, sa više (pomenuta Ukrajina) ili manje uspeha. Trenutno, u našem susedstvu, hrvatski „Đuro Đaković“ planira da oklopno vozilo „Patrija“ počne sklapati i za tržište trećih zemalja, o čemu je 12. juna ove godine potpisan i okvirni sporazum.²⁹

Šta stoji na putu nove fabrike?

Sve i da zanemarimo zasićenost tržišta (postoji najmanje deset različitih platformi koje konkurišu jedna drugoj u uslovima ekonomske krize), odnosno prihvatimo tvrdnju ministra kako su „potencijalni kupci već poznati“³⁰, preostaje više problema – ili prepreka.

Prva se tiče samog karaktera buduće saradnje Srbije i Rusije. Tako se u jednoj od diskusija raspravlja mogućnost sklapanja tzv. kompenzacionog ugovora sa ruskom stranom (eng. *offset*). Ideja je da, zato što ne raspoložemo novcem potrebnim da pokrenemo masovnu proizvodnju oklopnog vozila, investiciju Rusije „kompenzujemo“ tako što će naša namenska industrija plasirati jedan deo svojih proizvoda u Rusiju. Spekuliše se kako bi to upravo mogli biti pomenuta „Lasta“, „Bumbar“ i posebno, „Kobac“, protivpobunjenički (eng. *counter-insurgency, COIN*) turboprop avion savremenog dizajna.³¹ Napominjemo da prvi prototip ovog vazduhoplova tek treba da poleti.

Problem predstavlja i teška situacija u kojoj se fabrika „14. oktobar“ trenutno nalazi. Zaposleni u ovoj fabrici, koja se nalazi u restrukturiranju platu nisu primili osam meseci, zbog čega protestuju od sredine avgusta.³² U među-vremenu, oni su zatražili smenu rukovodstva fabrike i posetu predstavnika Ministarstva finansija, zbog brojnih zloupotreba koje su otkrivene.³³ Aktuelni direktor Rajić je zato podneo i krivičnu prijavu protiv prethodnog rukovodstva fabrike. Nakon što su iz medija saznali za „fabriku složenih borbenih sistema“, radnici su krajem avgusta

zahtevali i to da u poslove sa Rusijom bude uključen i „14. oktobar“.³⁴ Nakon posete Rajića Ministarstvu finansija, obećano je da će do kraja 2012. godine Vlada Republike Srbije uplatiti 110 miliona dinara za uplatu doprinosa za zdravstvo, pokretanje proizvodnje i isplatu zarada.³⁵

U našoj javnosti se, najzad, zanemaruju dve činjenice koje mogu biti od značaja za ishod najavljene saradnje Rusije i Srbije. Prvo, u Rusiji je trenutno u fazi razvoja prototip oklopnog vozila nove generacije nazvanog „Bumerang“, sa zadatkom da ispuni čitav niz zadataka i tako zameni platformu BTR. Očekuje se da prvi primerci budu uvedeni u naoružanje oružanih snaga Rusije 2013. godine.³⁶ Drugo, nije isključeno da novo oklopno vozilo sama Rusija dobavi iz inostranstva. Više oklopnih vozila inostrane proizvodnje, poput pomenute „Patrije“ i italijanskog „Kentaura“ testirana su u ruskoj kopnenoj vojsci.³⁷ S obzirom da je Rusija nedavno nabavila brodove klase „Mistral“ od Francuske, uvoz gotovih rešenja, uz mogućnost licencne proizvodnje – tamo gde je procenjeno da ruska industrija zaostaje – ne treba odbaciti. Sve to dovodi u pitanje opravdanost insistiranja na platformi BTR, koju dakle i Rusija polako napušta.

Vojsci Srbije svakako su potrebna nova višenamenska oklopna vozila, sposobna da odgovore savremenim zahtevima eksploatacije. Koliko god odluka o tome čije rešenje izabrati bila važna, neophodno je konsultovati i struku; izaći iz domena politike koliko god je to moguće i postarati se da naše oružane snage dobiju vozilo na koje će moći da se oslone u decenijama koje predstoje. Ako se na taj način obezbede nova radna mesta i nova tržišta, tim bolje. No prethodno će, kako smo pokazali, morati da budu razrešene određene dileme i otklonjeni konkretni problemi i prepreke.

¹ Kako je u pregledu „nove dinamike“ u odnosima Rusije i Srbije lepo primetio saradnik BCBP Milan Milenković, svi najznačajniji politički predstavnici vladajuće većine su boravili u Moskvi od završetka predsedničkih izbora u Srbiji. Za 11. septembar najavljen je ponovni susret predsednika

-
- Srbije i Rusije, Tomislava Nikolića i Vladimira Putina gde se očekuje potpisivanje sporazuma o strateškom partnerstvu, koje je prethodno bilo najavljeno za jun 2011. Videti: Milenković, Milan. Avgust 2012. Nova dinamika u odnosima Srbije i Rusije. *BCBP Analiza*. http://www.bezbednost.org/upload/document/2012_nova_dinamika_u_odnosima_srbije_i_rusije.pdf [pristupljeno 4. septembra 2012.] Strana 2. O čemu će se razgovarati na drugom sastanku Nikolić-Putin videti: Tanjug. 5. septembar 2012. Konuzin: Rusija tesno saraduje s novom Vladom Srbije. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/341260/Konuzin-Rusija-tesno-saradjuje-s-novom-Vladom-Srbije> [pristupljeno 5. septembra 2012.]
- ² Beta. 23. avgust 2012. Vučić: Otvaramo fabriku složenih borbenih sistema uz pomoć Rusa. <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/338993/Vucic-Otvaramo-fabriku-slozenih-borbenih-sistema-uz-pomoc-Rusa> [pristupljeno 5. septembra 2012.]
- ³ Bilo bi zanimljivo saznati na kojih deset proizvođača ministar odbrane misli. Uobičajeno se pod odrednicom „namenska industrija Srbije“ razume sledećih šest fabrika u vlasništvu države: „Prva iskra“, „Zastava oružje“, „Sloboda“, „Prvi partizan“, „Krušik“, „Milan Blagojević“. Ovde svakako spada i „14. oktobar“, kao i „Utva“, te instituti, opitni centri i tehničko-remontni zavodi u sastavu Ministarstva odbrane Republike Srbije.
- ⁴ Ibid.
- ⁵ Ibid.
- ⁶ Dragović, Rade i Vlahović, Branko. 25. avgust 2012. Rusi braća i po oružju. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:394290-Rusi-braca-i-po-oruzju> [pristupljeno 4. septembra 2012.]
- ⁷ Lazanski, Miroslav. 25. avgust 2012. „Rusi i Srbi na vojnom planu“. <http://www.politika.rs/pogledi/Miroslav-Lazanski/Rusi-i-Srbi-na-vojnom-planu-Miroslav-Lazanski.sr.html> [pristupljeno 4. septembra 2012.]
- ⁸ Srpski oklop. Proizvodnja tenka M-84. <http://stef124.tripod.com/proizm84.htm> [pristupljeno 5. septembra 2012.] Lazanski navodi da je proizvedeno sedam tenkova za izvlačenje koji su trebali da budu isporučeni Kuvajtu ali da toga nije došlo. Umesto njih, oružane snage Kuvajta nabavile su poljske WZT-3. Oružane snage Kuvajta i danas u svom naoružanju imaju 150 tenkova M-84, čija je modernizacija, prema podacima iz januara 2011, poverena turskoj kompaniji ASELSAN (<http://www.aselsan.com/>).
- ⁹ Beta. 29. avgust 2012. Vučić: Do kraja godine u centralnoj Srbiji fabrika za sklapanje borbenih sistema. <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/340109/Vucic-Do-kraja-godine-u-centralnoj-Srbiji-fabrika-za-sklapanje-borbenih-sistema> [pristupljeno 4. septembra 2012.]
- ¹⁰ Petrović, Marko R. 30. avgust 2012. Ruski oklopnjak sklapaće se u Srbiji. <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/340196/Ruski-oklopnjak-sklapace-se-u-Srbiji> [pristupljeno 4. septembra 2012.]
- ¹¹ Ibid.
- ¹² Ibid.
- ¹³ Tanjug. 26. april 2012. Šutanovac: Protivoklopni sistem „bumbar“ novi izvozni adut. <http://www.blic.rs/Vesti/Drustvo/319262/Sutanovac-Protivoklopni-sistem-bumbar-novi-izvozni-adut> [pristupljeno 5. septembra 2012.]
- ¹⁴ Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja Republike Srbije. 2011. Izveštaj o realizaciji spoljnotrgovinskog prometa kontrolisane robe u 2010. http://www.seesac.org/uploads/armsexport/Godisnji_izvestaj_RS_srpski.pdf [pristupljeno 5. septembra 2012.] Strana 26.
- ¹⁵ Savković, Marko. Jun 2012. Šta za Srbiju predstavlja članstvo u Evropskoj agenciji za odbranu? *BCBP Analiza*. http://www.bezbednost.org/upload/document/savkovic_2012_eda.pdf [pristupljeno 5. septembra 2012.] Strana 5.
- ¹⁶ Lijaković, Aleksandar i Trifunović, Miloljub. 2009. Višenamensko borbeno oklopno vozilo Lazar. http://www.yugoimport.com/slike/y_report_26.pdf [pristupljeno 4. septembra 2012.] Strana 13.
- ¹⁷ Upravo fabrika „14. oktobar“ proizvodi pancirne limove od čelika. 037info.net. 4. septembar 2012. Bivši direktori „14. oktobra“ evidentirali više od 2.000 sati prekovremenog rada. <http://www.037info.net/news.php?readmore=1872> [pristupljeno 5. septembra 2012.]

¹⁸ Savremeni, namenski pravljeni oklopni transporteri imaju samonoseću karoseriju-oklop. Samonoseća karoserija obezbeđuje veću krutost vozila uz manju masu.

¹⁹ Srpski oklop: Ibid. Jedna od mana tenka M-84, uočena na ratištima bivše Jugoslavije, bila je slaba zaštita municije. „Prilikom nailaska tenka na minu ili pri proboju oklopa nekim drugim protivoklopnim sredstvom skoro redovno je dolazilo do samoopaljivanja municije, što je rezultiralo otkidanjem kupole iz ležišta i pogibijom kompletne posade“. Navedeno prema: Srpski oklop, Ibid. Upravo zato je sredinom 90-ih po uzoru na ruska rešenja primenjena na tenkovima T-64, T-72 i T-80 razvijen (pored drugih sistema zaštite) i tzv. aktivni oklop, koji je predstavljen na modernizovanom M-84(AB1), odnosno M-84(M). Za pretpostaviti je da bi sličan reaktivni oklop mogao da se nađe i na nekom budućem rusko-srpskom „oklopnjaku“.

²⁰ Military-today.com. BTR-90: Armored Personnel Carrier. http://www.military-today.com/apc/btr_90.htm [pristupljeno 4. septembra 2012.]

²¹ Ibid.

²² Bozokin, Milan. 13. januar 2008. Gusenice „otpale“ pred točkovima. <http://www.naslovi.net/2008-01-13/dnevnik/gusenice-otpale-pred-tockovima/543278> [pristupljeno 5. septembra 2012.]

²³ Lijaković i Trifunović, str. 15

²⁴ Ibid, str. 19

²⁵ Ibid, str. 20

²⁶ My City Military Forum. 2012. Ruski oklopnjak sklapaće se u Srbiji. <http://www.mycity-military.com/Blog/Ruski-oklopnjak-sklapace-se-u-Srbiji.html>. [pristupljeno 4. septembra 2012.]

²⁷ Tanjug. 29. avgust 2012. Vučić: Imamo i kupce za novo oružje. http://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2012&mm=08&dd=29&nav_id=638581 [pristupljeno 5. septembra 2012.]

²⁸ Još jedna od brojnih modernizacija M-80. Nakon što je prototip modela M-82A predstavljen u decembru 2009, Rusija je dogovorila izvoz 100 primeraka ovog vozila Kazahstanu. Army Recognition. BTR-82A Armoured infantry fighting vehicle. http://www.armyrecognition.com/russia_russian_army_wheeled_armoured_vehicle_uk/btr-82a_armoured_infantry_fighting_vehicle_technical_data_sheet_specifications_description_pictures.html [pristupljeno 9. septembra 2012.]

²⁹ Đuro Đaković Holding. Patria i Đuro Đaković Holding d.d. potpisali okvirni sporazum o suradnji. http://www.duro-dakovic.com/aktualnosti/novosti/patria_i_duro_dakovic_holding_dd_potpisali_okvirni_sporazum_o_suradnji/default.aspx [pristupljeno 5. septembra 2012.]

³⁰ Ibid.

³¹ Skyscraper City forum. 2012. Namenska industrija – Defense Industry. <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?s=30ccf543190c980cc9565477426e836e&t=582859&page=233> [pristupljeno 4. septembra 2012.]

³² Krunet.net. 25. avgust 2012. Štrajkači 14. oktobra očekuju pomoć države. http://www.krunet.net/vesti_krusevac/vesti_krusevac_111_935.php [pristupljeno 4. septembra 2012.]

³³ 037info.net. Bivši direktori „14. oktobra“ evidentirali više od 2,000 sati prekovremenog rada. <http://www.037info.net/news.php?readmore=1872> [pristupljeno 4. septembra 2012.]

³⁴ Tanjug. 30. avgust 2012. Protest radnika 14. oktobra i Župe. http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2012&mm=08&dd=30&nav_category=12&nav_id=638799 [pristupljeno 4. septembra 2012.]

³⁵ 037info.net: Ibid.

³⁶ RIA Novosti. 21 February 2012. Russian Army to Get Boomerangs in 2013. http://en.rian.ru/military_news/20120221/171439032.html [pristupljeno 9. septembra 2012.]

³⁷ The Voice of Russia. 26 June 2012. Russian army head checks out APC market. http://english.ruvr.ru/2012_06_26/79354278/ [pristupljeno 9. septembra 2012.]